

האינדיבידואליזציה של מאבקים עירוניים: גינת קריית ספר כמקרה מבחן לפעולה קולקטיבית בעידן ניאו-ליברלי

דורית גרפונקל*, אפרת איזנברג**

תקציר. העיר המודרנית מתוארת כמרחב אינדיבידואלי, זר ומנוכר, אך היא מצמיחה מקרבה התארגנויות של תושבים זרים זה לזה לטובת מאבקים על סביבת חייהם. מאבקים אלו מתעוררים בעידן הפוסט-פוליטי הנוכחי, המאופיין במשבר אמון בפוליטיקה הישנה, בהתחזקות הקונצנזוס סביב הפרויקט הניאו-ליברלי ובהדחקה השיח הפוליטי הלעומתי. על רקע הסתירה העומדת כביכול בין קיומה של פעולה קולקטיבית ובין האקלים האינדיבידואלי, המאמר בוחן את יחסי הגומלין בין האישי ובין הציבורי והפוליטי בפעולה עירונית קולקטיבית: מאבק להקמת פארק ציבורי במקום מגדלים במתחם קריית ספר בתל אביב. באמצעות תצפיות משתתפות וראיונות עומק עם פעילים מודגמים במאמר תפקידי האינדיבידואליזם והתנאים העירוניים בכינון מאבק ובהנעתו. התהליכים המתוארים במאמר קוראים תיגר על תפיסות מקובלות של מאבקים עירוניים וממחישים את תפקידה החשוב של עבודת הזהות האישית בפעולה הקולקטיבית, המושפעת מאופיו ומצורתו של המאבק העירוני וגם משפיעה עליו.

מילות מפתח: מאבקים עירוניים, אינדיבידואליזם, פוסט-פוליטיקה, עבודת זהות, מרחב ציבורי

מבוא

פארק קריית ספר הסמוך לשדרות רוטשילד בלב תל אביב-יפו, בין הרחובות יהודה הלוי, עמרם גאון וסעדיה גאון, וילסון ולינקולן, לא תמיד היה מרחב של ירק ומים שוקק מבקרים כפי שהוא היום. הפארק הפורח שימש במשך שנים ארוכות את סדנאות הרכב של משטרת ישראל והיה אזור מוסכים סגור לציבור. במהלך שנות התשעים גילו תושבי האזור תוכנית של העירייה ומנהל מקרקעי ישראל לפינוי סדנאות הרכב והקמת מגדלי יוקרה למגורים במקומם. נגד תוכנית זו פתחו תושבי הרחובות הסמוכים במאבק ארוך ובדרישה נחרצת לפתח את המתחם, המשתרע על כ-20 דונם, ולהפכו לפארק פתוח, ריאה ירוקה בלב העיר.

* הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל

** הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל

למעלה משני עשורים נאבקו התושבים נגד התוכנית באמצעים רבים ומגוונים. הם קיימו הליכים משפטיים ופגישות עם בעלי תפקידים, אך גם ערכו אירועים חברתיים, תרבותיים, סביבתיים וחינוכיים. האירועים הללו כללו הפגנות, תערוכות, הופעות, ונטיעות עצים, בין היתר בשיתוף עם ארגוני סביבה וועדים עירוניים שונים. בשלוש השנים האחרונות למאבק, עד להכרעתו בשנת 2011, קיימו הפעילים יותר מ-150 פיקניקים שבועיים במתחם, כאילו היה פארק. אף שהמאבק מטבעו היה מקומי, הוא זכה לתשומת לב עירונית כללית. לצד מובילי המאבק מקרב תושבי השכונה השתתפו בו גם פעילים חברתיים וסביבתיים מכל רחבי העיר. החברה להגנת הטבע ואדם טבע ודין היו אף הם שותפים לעשייה. בשנת 2008, לקראת הבחירות המוניציפליות בתל אביב, עלה המאבק גם לסדר היום העירוני הפוליטי באג'נדה שקידמה הסיעה העירונית בתל אביב "עיר לכולנו".

לבסוף, לאחר המאבק הארוך, החליטה העירייה לגנוז את תוכניתה המקורית. במקום מגדלים היא החלה לקדם את הקמת הפארק. תחילה שאפה העירייה להקימו על חלק קטן מהמתחם ודרשה כי יפותח לצד מגדלים, אך התושבים המשיכו להתנגד לפשרה זו. בעקבות זאת נקבע כי במתחם לא יוקמו כלל מגדלים והוא יפותח ויהפוך כולו לפארק. התושבים שהיו פעילים במאבק היו שותפים, לצד העירייה, בעיצוב אופיו של הפארק העתידי והשתתפו בהליך שיתוף ציבור שיזמה העירייה לתכנונו של הפארק.

במרץ 2013 חגגו התושבים את הישגיהם בפתיחת פארק מושקע וייחודי בנוף התל-אביבי. אולם כעבור חודשים אחדים, כשהתקיימו חלק מהראיונות שעליהם מבוסס מאמר זה, אפשר היה להבחין כי כבר אז נפרמו הקשרים בין רבים מהפעילים שעסקו שנים ארוכות בהובלת המאבק, וסכסוכים שאולי הודחקו פרצו אל פני השטח. עם זאת, הפעילים המשיכו לחוש כי היו שותפים ל"דבר גדול" וכי "עברו שינוי" והתפתחו באופן אישי מעצם מעורבותם במאבק.

פריצתם ופועלם של מאבקים עירוניים כמו זה שבקריית ספר מוסברים לרוב באמצעות גורמים כלליים ומבניים (Van Stekelenburg & Klandermans, 2010). הממד הקבוצתי של ההתארגנות וזהותם הקולקטיבית של החברים למאבק מתוארים כבסיס לפעולה, לגיוס פעילים ולהתמדתם בפעילות לאורך זמן (Flesher Fominaya, 2010). הזהות הקולקטיבית היא מניע מרכזי לפריצת מאבק או תוצר משמעותי של ההשתתפות בו (שם). כינונה של זהות קולקטיבית מאפשר לקבוצה להשתתף בפוליטיקה של זהויות ולדרוש הכרה וחלוקה מחודשת של משאבים בחברה, כקולקטיב מאוחד ובעל זהות משותפת – למשל אתנית, לאומית או מגדרית (פרייזר, 1995).

אך בעידן הניאו-ליברלי, המאופיין באינדיבידואליזם ומכוון למקסום העושר הכלכלי על בסיס הגדלת הרכוש הפרטי, לחיזוק השוק החופשי ולהטמעת היגיון שוקי במכלול היבטי החיים (Harvey, 1989), הירתמותם של פרטים למאבק וולונטרי ארוך שנים והשקעת משאבים פרטיים וזמן בהקמת פארק ציבורי לטובת העיר כולה אינן מובנות מאליהן. אפשר אולי לטעון כי תושבי המקום ירוויחו מהקמת הפארק שכן מחירי נכסיהם יעלו, אולם נדמה שבטענה זו לבדה אין כדי להסביר את הירתמות התושבים. השותפות בין הפרטים, הזרים זה לזה, במרחב עירוני סותרת כביכול את ערכי התקופה. במילים אחרות, הסביבה העירונית האנונימית והתפיסות הניאו-ליברליות הרווחות מאתגרות הסברים קיימים לפריצת מאבקים חברתיים הממוקדים בהיבטים קבוצתיים, בזהות קולקטיבית ובמאבק מתוך פוליטיקה של זהויות.

במאמר אנו עושות שימוש במאבק להקמת פארק קריית ספר כדי לבחון פער זה בין האישי הפרטי ובין הציבורי לקולקטיבי. אנו בוחנות את השאלה כיצד בעידן הניאו-ליברלי, ויש האומרים – פוסט-פוליטי, המושתת על אינדיבידואליזציה ועל פעולות למטרות רווח, בוחרים פרטים להצטרף למאבק חברתי וולונטרי לאורך זמן על עתידו של המרחב הציבורי ומשתתפים בפעולה קולקטיבית עם זרים. אנו טוענות כי אין די בהתייחסות למאבקים עירוניים מזווית קולקטיבית, חברתית או פוליטית כדי להבין את ההצטרפות אל המאבק ואת השותפות בו. לטענתנו יש מרכיבים הקשורים בעבודת הזהות האישית, ברצון בקידום הפרט, בקידום העצמי ובהשגת תועלות בספרות חיים אחרות, ומרכיבים אלו דוחפים את הפרט לפעולה שבה הוא שומר על עצמיותו ועל ייחודו. ממד אישי זה נפרד מהזהות הקולקטיבית וממלא תפקיד אחר בהבניית המאבק החברתי ותפקיד הפרט שבו. מנקודת המבט האישית, המאבק בקריית ספר שימש מעין זירה אלטרנטיבית ומשלימה (לצד זירות אחרות, כגון שוק העבודה) שבה הפרט פעל להתפתחות אישית, להתמודדויות עם התרחשויות וקשיים בעולם הפנימי-אישי (כגון אי-ודאות תעסוקתית או בדידות) ולפיתוח ערך עצמי. נבחן כיצד מאבק שכזה, שהפעילים בו משתייכים בעיקר למעמד הבינוני-גבוה ומרגישים בטוחים בעיר ובמקומם בה, משמש כמו תחליף לספת הפסיכולוג, זירה חלופית לטיפול ולפיתוח עצמי וליצירת ערך וזהות חיובית ומשמעותית יותר עבור המשתתפים, באופן שתורם בה בעת גם לטובת הכלל.

המחקר תורם לגוף המחקר הקיים העוסק במחאות חברתיות ובתנועות עירוניות בהוסיפו את ההיבט האינדיבידואלי להבנתן. המאמר מציב את הפרט לא ביחס לקשרים שלו עם סביבתו ולא לפי זהותו הקולקטיבית, אלא ביחס לזהותו האישית. נקודת מבט זו מראה כיצד דווקא הפרויקט הניאו-ליברלי, וההבטחה שהוא טומן בחובו ליוזמה ולעשייה של הפרט, עולים בקנה אחד עם פריצתם של מאבקים כמו המאבק בקריית ספר, שלצד היותו מאבק סביבתי ועירוני נגד מדיניות פיתוח עירונית מסוימת הוא גם מאבק על איכות חיים (wellbeing) ועל סגנון חיים (life style). כך למעשה המאבק משוקע (embedded) בהקשר הניאו-ליברלי הנוכחי. מקרה קריית ספר מדגים כיצד בסופו של דבר התלכדות אינטרסים של הפרט, של הקבוצה ושל העירייה היא שהובילה לפיתוח הפארק.

המחקר מציע גם חשיבה מחודשת על הרעיון של פוליטיקה חדשה ועל היחס שבין האישי והפרטי לציבורי והפוליטי. יש המסבירים מחאות חברתיות וטוענים כי הן מענה או תגובה לרידוד השיח הפוליטי, למשבר אמון כללי במערכת הפוליטית ובמוסדותיה המסורתיים ולתחושה של העדר אלטרנטיבה למשטר הכלכלי, להגיונות הנובעים ממנו ולא להנהוגים בפועל (רם ופילק, 2013). אחרים הציעו כי האופי ה"קרנבלי" והיצירתי של המחאות האחרונות הוא השטחה של העשייה הפוליטית העכשווית לכדי בילוי (שנהב, 2013). אנו מציעות, ברוח טענותיהם של הוגים פוסט-פוליטיים (Mouffe, 2005; Rancière, 2010), כי רבים מהמאבקים בני זמננו אינם ניתנים עוד להמשגה באמצעות תאוריות של התנגדות, מחאה ופוליטיקה של קבוצה או מרחב. הם אינם יכולים להיות מובנים רק כקריאת תיגר על רעיונות הגמוניים, אלא יש להבינם גם באמצעות תהליכים פנימיים שעובר הפרט בעיר הקשורים לעבודת הזהות האישית שלו. הארווי (Harvey, 2008) אמר כי שינוי העיר, על הציבוריות שבה, הזרות וההטרונגיות שבה, מאפשר גם את שינוי העצמי; ואנו מוסיפות – ולהפך.

המאמר מתמקד בפרט המשתתף במאבק חברתי שהוא בה בעת גם מאבק כלל-עירוני המבקש לקדם ערכים סביבתיים ולצאת נגד מדיניות הפיתוח העירונית, וגם מאבק מקומי לכינון

מרחב מוגדר ושכונתי בעיר – פארק חדש לטובת תושבי השכונה. המאמר פותח בסקירה של התנאים העירוניים וחיי הפרט, המאופיינים בעבודת זהות. הסקירה ממשיכה ומציגה את מקומו של הפרט במחאות ובמאבקים חברתיים, ומסתיימת בדיון על משמעותם של מאבקים עירוניים בעידן הנוכחי. בחלק השני של המאמר מוצגים הממצאים. המחקר מבוסס על תצפית משתתפת ממושכת (2010–2014) בשנים האחרונות של המאבק עד להקמת הפארק, דרך שלב התכנון המשותף ועד להשמת הפארק לציבור. נוסף על כך נערכו שישה ראיונות עומק עם פעילים מרכזיים ומובילי המאבק. כמו כן נאספו חומרים משניים שכללו התכתבויות של פורום מובילי המאבק, פרוטוקולים של תהליך תכנון הפארק, חומרים מודפסים ובהם מכתבים ופליירים שהפיקו הפעילים, עמודי פייסבוק (דף הפייסבוק "ירוק במקום בטון"), כתבות עיתונות ופסקי דין. בחלק השלישי של המאמר מובא דיון מסכם.

אינדיבידואליזם ועבודת הזהות בעיר הגדולה

אנו בוחרות להתחיל בדיון העכשווי על זהויות ועל מקומו של הפרט במרחב האורבני במודרניות המאוחרת. עם המעבר מהכפר אל העיר והתפתחות הערים המודרניות, יוחסה לחוויה העירונית השפעה מכוננת על חיי הנפש של הפרט, כזו המייצרת אותו מחדש כאינדיבידואל (זימל, 2007). גודל האוכלוסייה, הצפיפות וההטריוגניות החברתית תוארו כתנאים העירוניים העיקריים המשפיעים על היחסים החברתיים בעיר ומייצרים אותה כמקור לזרות, לניכור ולבדידות (וירת, 2007). מאז ועד היום מתוארת העיר כמרחב של חוסר ביטחון, לכלוך, חולי, הדרה וניכור, מרחב שכל אדם בו טרוד בענייניו (Vidler, 2001; Milgram, 1973), מרחב המייצר חוויית סכנה ואיום, פחד וחרדה (Amin, 2006). חוויה זו מתעצמת עם הגידול באוכלוסיות הערים וציפופן, עם ההתפתחויות הטכנולוגיות ועם התמורות בשוק העבודה – גורמים המחלישים את הסולידריות ואת חיי הקהילה המקומיים (Allan, 2001; Sennett, 2012), כך שהשכונה העירונית חדלה להיות מרחב המגדיר קהילה (Carmon & Eizenberg, 2015).

לצד הניכור והזרות מתפתחת בעיר תחושת קהילתיות והשתתפות, נוצר בה הון חברתי ונרקמים בה יחסים חברתיים (Manzo, 2005). השכונה נתפסת כמרחב שמתקיימות בו אינטראקציות יומיומיות. על אף ההתפתחויות הטכנולוגיות המשנות את תחושת הקהילתיות ומאפשרות קשרים שאינם מבוססי מקום, השכונה ממשיכה להיות מקור חשוב לזהות ולקשרים חברתיים (Forrest & Kearns, 2001). השכונה היא מרחב שבו פרטים יכולים לפעול יחדיו לקידום מטרות משותפות באופן המייצר ומחזק את ההון החברתי של השותפים, לפי ערכים המשותפים להם (Manzo, 2005). מכאן שיש להבין את העיר כזירה מורכבת שיש בה רבדים שונים של מערכות יחסים ואשר מפגישה זרות ושכנות, ניכור ושייכות.

השינויים באופי המרחב המקומי ובתפקיד חיי הקהילה מייצרים מחדש את חוויית הפרט בעיר הגדולה ואת היחסים החברתיים המיוצרים בה (Allan, 2001). בתוך חוויה זו, עבודת הזהות או פרויקט עיצוב הזהות העצמי הם נדבך מרכזי (שטרנגר, 2007). בחיים הפרה-עירוניים הוגדרו תפקידי הפרט מראש על פי שיוכו המקומי, המשפחתי, המגדרי או המעמדי. המקום והמשפחה שהפרט נולד אליה הם שהקנו לו את זהותו והתוו את עתידו. לעומת זאת, לפי התפיסה החברתית הרווחת בחברה העירונית המודרנית ובאתוס הקפיטליסטי, תפקידו החברתי של הפרט

וזהותו בדרך כלל אינם מוכתבים מראש ואין לו מסלול חיים ידוע, אלא עליו לייצר את מסלול חייו בעצמו. לפיכך, בניגוד לעבר, שבו עיקר משאביו של הפרט הוקדשו להישרדות, בתקופה הנוכחית אין די בכך. ברוח התקופה היזמית הפרט מצופה ליצור ערך עצמי, מימוש והגשמה בכל מרחבי חייו, אורחותיו, תפקידיו וקשריו החברתיים (Rose, 1998). פרויקט זה של יצירת זהות הוא תהליך מתמשך, המתעדכן לאורך כל חייו של הפרט (שטרנר, 2007). פרויקט הזהות כולל היבטים אישיים פרטניים לצד היבטים קהילתיים וחברתיים הקשורים לרשתות החברתיות שבהן נטוע הפרט, ואלה מרכיבים יחדיו את זהותו של הפרט ויוצקים משמעות לחייו. רעיון יצירת הזהות עולה בקנה אחד גם עם המגמות הפוליטיות-כלכליות הרחבות, והוא מתחבר לתפיסה הניאו-ליברלית, המקדשת את היוזמה האישית ואת החתירה לפעולה למקסום העושר ללא מעורבות המדינה, ורואה בכך מודל ראוי. כך מתחזקים יחסי הגומלין בין תרבות הצריכה, יצירת הזהות האינדיבידואלית והמגמות הכלכליות הרחבות, הניזונות מהספרה הפוליטית ובה בעת משפיעות עליה (שם).

סנווא ואנדרסון (Snow & Anderson, 1987) טוענים כי הפרט עושה מגוון פעולות כדי לייצר את זהותו ואת עצמו כאינדיבידואל, עבודה המכונה "עבודת הזהות". עבודת הזהות מתרחשת ומתעדכנת כל הזמן ובכל מקום וכוללת פרקטיקות שונות, החל בעיצוב המראה החיצוני והדיבור וכלה בעיצוב סביבת המגורים והעבודה. גם לבחירותיו ולהעדפותיו של הפרט באשר להשתייכות לקהילות שונות יש חשיבות רבה בפיתוח זהות רב-ממדית (Allan, 2001). מערכות היחסים החברתיות שלו וקשריו הקהילתיים מכוננים את סיפור חייו ואת זהותו העצמית (Rose, 1998). העיסוק בהבניית הזהות מקיף את חוויית החיים הפרטית כולה ואת הפרקטיקות היומיומית ומעצב את האופן שבו אנשים תופסים, חווים ושופטים את עצמם, את מעשיהם ואת אורחות חייהם (אילוז, 2012; Rose, 1998).

עבודת הזהות מהווה גם גשר או ממשק בין העצמי והאישי ובין החוץ, החברה והסביבה (Snow & Anderson, 1987; Ibarra & Barbulescu, 2010), ואכן בשנות התשעים נוספו לתאוריה על עבודת הזהות רבדים נוספים, כגון זהות עירונית (Lalli, 1992), ומאוחר יותר – זהות סביבתית או ירוקה (Horton, 2003). הזהות הסביבתית, למשל, מבוססת על סגנון חיים שבשגרה הכולל מאפיינים כגון צריכה ירוקה או בחירה בתזונה מסוימת, שבאמצעותם פעילים סביבתיים יכולים לבטא את המחויבות שלהם לאג'נדה הסביבתית. פרטים המאמצים את הזהות הסביבתית הופכים כך לחלק מתרבות סביבתית רחבה באופן התורם לחיזוק זהותם האישית. הזהות האישית והבחירה בדרך חיים ירוקה נתפסות כמקדמות את הסביבתנות אפילו יותר מאג'נדה סביבתית פוליטית אקטיביסטית (Horton, 2003). על כן נטען כי מחאות סביבתיות נטועות בהקשר של זהות אישית ומגמות אינדיבידואליזציה: פרטים חשים אחראיים אך גם מועצמים כאשר הם פועלים ונלחמים נגד סיכונים סביבתיים גלובליים (Connolly & Prothero, 2008). היבטים אלו הופכים את עבודת הזהות ואימוץ זהויות שונות לכלי פוליטי ולבסיס להגדרת תביעות פוליטיות (Fraser, 2001). בה בעת ניתן לראות את עבודת הזהות כטומנת בחובה אשליה שהפרט הוא אוטונומי ויכול לייצר את עצמו כרצונו, באופן המטשטש ואף מסווה את הסיבות המבניות המערכתיות המגבילות אוטונומיה מדומה זו (Bauman, 2000; Beck & Beck-Gernsheim, 2002). בהמשך לכך טוענת אילוז (2012) כי לעבודת הזהות השלכות רוחביות. היא הופכת לחלק ממכניזם של משטור וארגון החברה המודרנית, המשרת דפוסים כלכליים, שכן עבודת הזהות המתמקדת באישי מצמצמת את המודעות הפוליטית ואת הקריאה לשינוי רדיקלי של הסדר

הקיים ובכך משרתת את הסדר הקיים ומונעת יציאה למחאות ולמאבקים פוליטיים (אילו, Rose, 1998; 2012).

תנועות חברתיות בעידן הפוסט-פוליטי

ניתן היה להסיק כי עבודת הזהות, הפרטית והאישית במהותה, סותרת עשייה פוליטית חברתית המצריכה שיתופי פעולה פורמליים ובלתי פורמליים בין זרים לשם קידום מטרות קולקטיביות. אולם בפועל הדבר אינו בהכרח כך. בעשורים האחרונים קמו התאגדויות חברתיות רבות המקדמות מטרות שונות ונאבקות לשינוי המצב הקיים. הללו מוגדרות בספרות כתנועות חברתיות חדשות (new social movements) והן אינן מבוססות על מאבק מעמדי. המחאות החברתיות החדשות החלו בשנות השישים ועסקו בזכויות האזרח ובדרישה לשינוי ייצוג והכרה במאפיינים קבוצתיים כגון זהות גזעית או מגדרית. עם עלייתן של המחאות הללו גבר העיסוק המחקרי בהקשריהן הרחבים.

הספרות מציגה כמה אסכולות לניתוח תנועות חברתיות. אסכולה אחת מתמקדת בתנאים הפוליטיים, החברתיים והשלטוניים החיצוניים למאבק שבתוכם צומחות תנועות חברתיות. אסכולה מרכזית אחרת היא אסכולת גיוס המשאבים (resorceue mobizilation), המתמקדת ביכולתה של הקבוצה לגייס משאבים מסוגים שונים (למשל פעילים או משאבים כלכליים) ועוסקת בהיבטים המבניים של ההתארגנות להתנגדות (Jenkins, 1983). בשנים האחרונות מתמקד המחקר גם בשימוש בטכנולוגיות וברשתות החברתיות לשם גיוס משאבים לפעולות התנועה החברתית (van De Donk, Loader, Nixon, & Rucht, 2004; Gard McGhee & Santos, 2004).

קריאתן של התנועות החברתיות להכיר במאפייני זהות השייכים לקבוצה – למשל במאבק על זכויות השחורים בארצות הברית, במאבק הפמיניסטי ובמאבק הלהט"בי – הביאה לפיתוחו של גוף מחקר העוסק בזהות קבוצתית של הפעילים. תודעה זו של זהות קבוצתית החליפה במידה רבה את התודעה המעמדית, שאפיינה את פריצתם של מאבקים קודמים ואת הזיקה שבין הפרט לקבוצה (Hunt & Benford, 2004). טילי (Tilly, 1998) טען כי יחסי הגומלין בין הפרט לקבוצה במאבקים חברתיים מבוססים על נרטיב או על סיפור משותף של כלל החברים בקבוצה הנאבקת, הכולל אידאולוגיה משותפת ומסגור נושא המאבק כבעל משמעות לכלל המשתתפים בו (Benford & Snow, 2000). או כפי שטוען גרמשי (Gramsci, 1971), צריך אג'נדה כדי להשיג ניצחון פוליטי, אבל האג'נדה הזאת נגלית ומתהווה רק תוך בניית הממסד (קרי, הקבוצה) המייצר אותה.

חוקרים מתחומי הסוציולוגיה והפסיכולוגיה החברתית נוטים לייחס חשיבות רבה לרגש, ובעיקר לכעס ולמרמור בשל תחושת קיפוח ואפליה, ורואים בהם כוח מניע למאבק. כאשר הכעס והמרמור האישי מתלכדים עם זהות קבוצתית – מתלכדים האישי והפוליטי, הרגש מתעצם (van Stekelenburg, Klandermans, & Roggeband, 2013) והמוטיבציה לפעול בשם הקבוצה גוברת (Eisinger, 1973). אם כן, שייכות והזדהות קבוצתית הן גורם משיכה משמעותי לגיוס פעילים והן מאפשרות את המשכיות המאבק לאורך זמן (Polletta & Jasper, 2001; Van Stekelenburg & Klandermans, 2010).

מלוצ'י (Melucci, 1985) התייחס למושג הזהות בהקשר של מחאות חברתיות והתמקד בזהות הקולקטיבית ובשייכות הקבוצתית. הוא תיאר תנועות חברתיות כרשתות דינמיות של קשרים, המאפשרות התארגנות לא-היררכית המדגישה תמיכה הדדית וסולידריות בין חברי הקבוצה. חברי הקבוצה, השותפים לתנועות החברתיות, חולקים זהות קולקטיבית ותפיסה ערכית משותפת ומייצרים זהויות חדשות, ובכך הם מייצגים אלטרנטיבה למבנה השלטוני ההיררכי הקיים (שם). הזהות והערכים המשותפים מייצרים זיקות רגשיות של המעורבים ומאפשרים את הגדרת הקולקטיב – הן על ידי המשתתפים עצמם והן על ידי אחרים מחוץ לקבוצה. הגדרה כפולה זו, מבפנים ומבחוץ, משמעותית להבניית הזהות הקולקטיבית (Melucci, 1985, 1989). פולטה (Polletta, 1998) מדגישה כי כדי להבין תנועות חברתיות יש להבין את הנרטיבים ואת הפרקטיקות היומיומיות של המשתתפים במחאות, וכן את הביוגרפיות האישיות שלהם. כמו מלוצ'י, גם פולטה מציינת את תפקידה של הזהות הקולקטיבית בייצור הסולידריות ההכרחית לקידום המאבק. היא מתארת את תהליך עיצוב הזהות הקולקטיבית במהלך המאבק כחלק מעבודת הזהות וטוענת כי היבטים קולקטיביים אלו של המאבק הופכים לחלק מזהות המשתתפים. הנרטיב והסיפור – יותר ממסגור הפעולה המשותפת – הופכים למשמעותיים בגיוס הפעילים, וזאת עוד קודם לכינון התנועה ומוסדותיה. יש חשיבות גם לדינמיקה הרגשית המתגבשת במאבק, לתחושתו של הפרט כי הוא חלק מקבוצה המשמשת לו להזדהות ולהגדרה עצמית (Snow, 2001). הדברים עולים בקנה אחד עם ממצאים מאוחרים יותר שלפיהם חוויה רגשית חיובית של הפעילים בקבוצה רותמת אותם להשתתפות אף אם המאבק אינו משיג את מטרותיו. לעומת זאת, כאשר הפעילים חווים חוויה רגשית שלילית – אף אם מחויבותם למטרת הקבוצה רבה מאוד, הם מפסיקים את השתתפותם בה (Flesher Fominaya, 2010).

פולטה וג'ספר (Polletta & Jasper, 2001) מבחינים בין הרכיב הקולקטיבי בזהותו של הפרט, קרי יחסי הגומלין שלו עם הקבוצה, ובין רכיבים הקשורים לזהותו האישית ואינם קשורים ישירות לנושא המאבק. כינון הנרטיב והזהות הקולקטיביים מייצר גאוות יחידה וסולידריות ובכך הוא תורם לשינוי הזהות ולעיצוב מחדש של הביוגרפיה האישית (Benford & Snow, 2000; Hunt & Benford, 1994).

מרכזיותה של הזהות (הקולקטיבית או האישית) בפעולה הקולקטיבית קשורה קשר עמוק למהותן של התנועות החברתיות החדשות, וגם לדיון הסוער שעניינו אפיון העידן הנוכחי כפוסט-פוליטי. לרעיון הפוסט-פוליטי יש הגדרות רבות ומתחרות, אך סינגדאו (Swyngedouw, 2014) מסכם את הקווים המשותפים של הכותבים המרכזיים (בעיקר רנסייר, ז'וז'ק ומוף) וטוען שהמרחב של מאבק ואגוניזם (the political) נכבש ומוחלף במרחב של משא ומתן טכנוקרטי על אינטרסים (politics) ונשלט על ידי כוחות השוק, דמוקרטיה ייצוגית וקבוצות תרבות וזהות. זוהי פוליטיקה של ה"אפשרי", המקבלת כנתון את המסגרת החברתית-כלכלית (למשל זו של קפיטליזם ניאו-ליברלי) ופועלת בתוכה מבלי לאתגרה. על פי מוף, בעידן הפוסט-פוליטי המאבק או הפעולה הקולקטיבית מופשטים מלוחמנות והופכים בעצמם לפעולה המייצרת את כוחה של ההגמוניה (Mouffe, 2005). לטענתה, וגם לדידו של רנסייר (Rancière, 2010), מצב זה של העדר לוחמנות אינו מוביל למעשה לסדר חברתי המבוסס על קונצנזוס אלא לעלייתה של פוליטיקת הזהויות, ואיתה – לפונדמנטליזם אלים. במאמר זה אנו מבקשות להתבונן במאבק עירוני מקומי כדי ללמוד על האופן שבו לוחמנות מחד גיסא ועבודת זהות מאידך גיסא מתבטאות במאבק עירוני, בהקשר הרחב של העיר בעידן הנוכחי.

בין מאבק עירוני למאבק על העיר: המרחב הניאו-ליברלי

חקר התנועות החברתיות שתואר לעיל עסק בעיקרו במחאות שאינן מבוססות מקום ועניין דרישות שונות של קבוצות חברתיות להכרה ולחלוקת משאבים. אולם בשנים האחרונות נסיגת מרכזיותה של המדינה, התעצמות האתגרים הגלובליים והתחזקות הערים (Koehler & Wissen, 2003; Martinez, 2011) כזו המצמיחה פרקטיקות מגוונות למאבקים, לדרישות ולהתנגדות לפרויקטים הגמוניים, למוקדי כוח ולסדר הקיים (Koehler & Wissen, 2003; Soja, 2010; Uitermark, 2012). מאבקים עירוניים מקומיים כמו זה של קריית ספר מתוארים לעיתים כתולדה של הצפיפות המאפיינת את העיר, ההופכת אותה לכר פורה לקונפליקטים הנוגעים לשימוש במרחבים עירוניים ולשליטה בהם. הסבר המאבקים העירוניים נקשר גם לשינויים בזירה הפוליטית השלטונית: משבר האמון במדינה, היחלשות הפוליטיקה הייצוגית והעדר חלופות פוליטיות של ממש המאפשרות שינוי הסדר הקיים (חסון, 2006; Mouffe, 2005; Norris, 2011).

פעולות ותנועות עירוניות מובנות לעיתים מבעד למסגרת המושגית הלפבריאנית של הזכות לעיר: ביטוי לזעקתם ולדרישתם של תושבי העיר, ובעיקר חסרי הכוח שבהם, לעצב את סביבת חיהם, להשתמש במרחב העירוני כרצונם ולהשתתף באופן פעיל בכינונו (Marcuse, 2009; Uitermark et al., 2012). חקר פעולות ותנועות עירוניות העוסקות במקום קונקרטי בעיר התמקד בקשרים שבין הפעילים, בהון החברתי המקומי שלהם ובהזדהותם המקומית (Davis, 1991; Manzo & Perkins, 2006; Mayer, 2009). מחאות עירוניות המבקשות להשפיע על הסביבה הבנויה, על הרקמה החברתית העירונית ועל תהליכים פוליטיים המתקיימים בה (Pruijt, 2007) הן תגובה לניכוס המרחב העירוני על ידי כוחות השוק (Mayer, 2009), וביטוי לדרישתה של קהילה מקומית לנכס בחזרה את סביבתה בתגובה למגמות ההפרטה המשנות את פני העיר ואת מרחביה הציבוריים (Mitchell, 2003).

העיר מהווה כר פורה להתבססותם, להתחזקותם ולשעתוקם של עקרונות ניאו-ליברליים; אולם כפי שמתאר דיוויד הארווי בספרו *Rebel cities* (Harvey, 2012), העיר היא גם המקום שממנו יצמח השינוי. הארווי מחרה ומחזיק אחרי לפבר וכתביו המוקדמים, וטוען ששינוי משמעותי בסדר החברתי ובמערכת הקפיטליסטית יתאפשר רק באמצעות עשייה הממוקדת בייצור אחר של המרחב האורבני ושל החיים האורבניים. לטענתו, ניכוס המרחב (appropriation) וייצורו מחדש חייבים להיות הבסיס של כל מאבק עירוני המבקש לחולל שינוי. כך הופך המרחב העירוני לחלק בלתי נפרד מהמאבק, לכלי במאבק; ומניעו, טענותיו ומטרותיו נתפסים כמעוגנים בשיח, בפוליטיקה ובסמלים העירוניים (Uitermark et al., 2012).

מאבק עירוני על המרחב הציבורי: המאבק להקמת פארק קריית ספר בתל אביב

גינת קריית ספר מצויה בלב תל אביב. גבולות השכונה הם רחוב המלך ג'ורג' בצפון מערב, דרך בגין ורחוב קרליבך במזרח, שדרות בן ציון ומרמורק בצפון, רחוב אלנבי בדרום מערב וחלקן

הדרומי של שדרות רוטשילד. בשנת 2012 היו בשכונה 31,660 תושבים.¹ כ-60% מהם היו אז בני 44-25, 28.3% נשואים ו-78.6% ילידי ישראל. 42% מתושבי השכונה – מוצאם היה מישראל, 31.9% מאירופה, 9.4% מאפריקה, 10.2% מאסיה ו-6.5% מאמריקה ומאוקיאניה. לפי מפקד 2008, 30.8% מתושבי השכונה היו בעלי תואר ראשון ו-11.9% בעלי תואר שני ומעלה. חלק הארי של תושבי השכונה התגוררו בה בשכירות (67.3%), 23.5% התגוררו בדירות בבעלותם ו-9.2% בהסדרים אחרים.

המאבק להקמת פארק קריית ספר החל עוד בשנות התשעים. מקורו בשילוב של נסיבות אישיות, מודעות פוליטית ו"משוגעת לדבר" – רונית,² שמאז 1990 ועד הקמת הפארק פעלה ללא לאות לקידום הנושא. גם כיום (2017) היא עורונה ממשיכה ופועלת (עם פעילים נוספים) להפיכת חלקו הבנוי של המתחם, המשמש כיום את מרכז המיפוי, למרכז לציבור. רונית, תושבת השכונה שחזרה לארץ לאחר שהות ארוכה בחו"ל, נשואה ואם לתינוקת, חשה בחסרונה של גינה שאליה תוכל ללכת עם הבת שלה, ריאה ירוקה במרכז העיר והצטרפה ל"עמותת תושבים למען איכות חיים בתל אביב" כדי להיות חלק מעשייה חברתית וסביבתית. כעבור זמן שמעה על הכוונה לפנות את מוסכי המשטרה במתחם קריית ספר ולהקים במקומם מגדלים. בפעילותה בעמותה למדה כי יש מחסור בשטח פתוח וירוק באזור זה של העיר, הסובל ממייעוט שטחים פתוחים יחסית לאזורים אחרים בעיר, במידה החורגת מההנחיות בדבר הקצאת שטחים פתוחים בערים. לדבריה, השטח של קריית ספר הוא השטח האחרון שנותר באזור שיכול היה לשמש לשטח ציבורי פתוח – פארק – וכבר אז, בשנת 1997, "מכרו את תל אביב". היא החליטה להיאבק בכך. היא מתארת כי גם רצתה לעשות טוב, ו"טבע עוזר לאנשים להיות יותר טובים... להרגיש יותר טוב".

רונית החלה, לדבריה, להוביל את המאבק לכדה. היא תלתה פליירים וגייסה תושבים, שאותם לא הכירה כלל, מדלת לדלת. בר בבר למדה את הנושא והצטרפה להכשרות שערכו גופים סביבתיים לפעילי סביבה, למשל לגיוס מתנדבים. עם הזמן המאבק צבר תאוצה – ופעילים – וכלל פניות לעירייה, פגישות עם קובעי מדיניות ואירועי תרבות, אמנות ומוזיקה. רונית מספרת כי שנת 2000 הייתה שנה מכוננת, שכן בתערוכה רבת משתתפים שארגנה אז לקידום המאבק הביע לראשונה בפומבי ראש העיר דאז, רון חולדאי, את הסכמתו להקים פארק במקום. את ההסכמה הזאת תרגמו לאחר מכן התושבים לביטוי של הבטחה שלטונית. רונית מספרת כי באותה התקופה קיימו פעילים ירושלמים מאבק על עתיד עמק הצבאים בירושלים ונוצר שיח וקשר עם הפעילים הללו ללימוד ולהעשרה. אירוע מכונן נוסף באותה השנה היה ההכרזה על בית המדידות הבריטי הטורי שנמצא במתחם, מבנה שכיום פועל בו מרכז המיפוי לישראל, כעל מבנה לשימור. רונית מספרת כי ההיסטוריה המשפחתית שלה – פועלו של אביה באצ"ל – היא שהובילה אותה לחשוב כי ייתכן שלמבנה יש ערך היסטורי שיצדיק את שימורו. ואכן, לדבריה היא מצאה עדויות לקרב משמעותי שהתנהל במבנה, בפיקודו של אביה, ובו נלקחו מפות של הבריטים ששימשו את היישוב. סיפור היסטורי זה הצדיק את ההכרזה על שימור המבנה (ראו

1 שקיפות ושיתוף הציבור: רבעים ושכונות (רובע 5), לב תל-אביב. אתר עיריית תל אביב-יפו. [אוהזר](#) ב-15 באפריל 2018.

2 שמות הפעילים המוזכרים במאמר בדו"ס.

למשל צילום 13 הפקות, 2012). לדבריה, במובנים רבים הכרזה זו טרפה את הקלפים של תוכניות העירייה והביאה לצמצום תחום המגדלים המיועד שתוכנן במתחם באותה העת. בשנת 2008 התרחש מפנה נוסף במאבק, בעקבות ההיערכות לבחירות המוניציפליות שהתקיימו באותה שנה. סיעת עיר לכולנו קידמה את הקמת הפארק במסגרת הקמפיין שהובילה (בראשותו של דב חנין, שהיה מועמדה לראשות העירייה).³ קבוצה של תושבי השכונה שהצטרפו לסיעה השתלבה במאבק והפכה מרכזית בהובלתו. כל אלה הזרימו דם חדש למאבק והחיו אותו. בשנה היא התחולל רגע מכונן נוסף: לפעילים הוצעה פשרה ולפיה יצומצם מספר המגדלים, כך שאפשר יהיה להקים בשטח גם מגדלים וגם פארק, זה לצד זה. לאחר דיונים וקונפליקטים סוערים, החליטו הפעילים לדחות הצעת פשרה זו. לדבריהם, החלטתם זו הובילה בסופו של דבר לביטול תוכנית המגדלים במלואה.

ההחלטה לדחות את הצעת הפשרה הובילה להמשך ואף להעצמה של הפעילות החברתית-קהילתית במתחם, גם לאחר שהדיה של מערכת הבחירות שככזו.⁴ בשנים 2009–2013, גולת הכותרת של המאבק עד להצלחתו, התקיימו באתר הפארק מדי שבוע יותר מ-150 פיקניקים שכונתיים. באמצעות הפיקניקים ביקשו הפעילים להמחיש לעירייה את ההיתכנות של פארק במקום ואת הצורך הציבורי בו. הפעילים מציינים גם כי הפיקניקים סיפקו מענה לצרכים אישיים ומשפחתיים שלהם – היכרות עם השכנים ותעסוקה לילדים. מלבד תושבי השכונה, התגייסו אל הפיקניקים ואל פעולות נוספות שיזמו הפעילים המקומיים גם תושבים ופעילים חברתיים וסביבתיים מרחבי העיר. כמו כן ליוו את המאבק ארגונים סביבתיים, ובעיקר החברה להגנת הטבע ואדם טבע ודין. לבסוף הכריזה העירייה כי היא מקבלת את עמדת התושבים, כי במתחם לא יוקמו מגדלים כלל וכי היא תפעל לפיתוח הפארק הציבורי המבוקש. בהליך שיתוף הציבור שיצרה העירייה התאפשר לפעילים, לנבחרי ציבור ולעובדי עירייה לתאר את חזונם באשר לפארק העתידי, ובקשותיהם הוטמעו בתוכנית הנוף של הפארק. חלק מהתושבים השתתפו באופן פעיל בהקמת חלקים מהפארק. המאבק על הקמת הפארק ידע עליות ומורדות, פעילים עזבו ואחרים הצטרפו, התושבים חוו הצלחות וכישלונות, אך המאבק לא פסק ונמשך כשני עשורים. בפסח 2013 נפתח הפארק לציבור הרחב, על חלק הארי של המתחם, ששטחו כ-13 דונם. יש בו מרשאות, ברכת נוי, גינה קהילתית, "נחל" – תוואי מים זורמים, ספסלים ופינות פעילות

3 בבחירות המוניציפליות שהתקיימו באותה שנה, חלק ניכר מהקולות שקיבלה עיר לכולנו היה מקרב תושבי סביבתה של קריית ספר. תושבי האזור העדיפו משמעותית את רשימת עיר לכולנו על פני רשימות אחרות. בחלק הצפוני של לב תל אביב, באזור רחוב לינקולן וסביבתו ובחלק הדרומי של לב תל אביב עמדו אחוזי ההצבעה לרשימה על 32.1, 35.9 ו-34.7 בהתאמה (זאת לעומת שנת 2013, אז רק כ-13% מתושבי האזור הצביעו לה). באופן כללי נמצא כי שיעור התמיכה ברשימת עיר לכולנו בשנת 2008 (ולצדה מרצ, רשימת רוב העיר ורשימת לתת לחיות) גבוה יותר ככל שהמרד החברתי-כלכלי באזור גבוה, שיעור הצעירים בו גבוה, ושיעורי הילדים והקשישים נמוכים. לעומת זאת, בשנת 2013 נמצא כי ככל שהמרד החברתי-כלכלי באזור גבוה יותר וככל ששיעור הילדים באזור גבוה יותר, אחוז המצביעים לרשימת עיר לכולנו היה נמוך יותר.

4 הישגים משמעותיים ופריצות דרך התקבלו בתי המשפט או בהסכמות עם העירייה, ובהם בעיקר שימור בית המדרשות, כמתואר. מאחר שבעבר, לפני שנרקמה תוכנית מגדלי המגורים, יועד השטח למבני ציבור, הושג הגש על מימוש המצב החוקי של השטח – הקצאתו לצורכי ציבור כפי שתוכנן: לשמור על הקיים ולא להביא לשינוי. מאמר זה אינו עוסק בהישגים אלו.

לילדים. מאז ועד היום שוקק הפארק חיים, מבקרים ופעילות⁵ עם זאת, עם הקמת הפארק, מסורת הפיקניקים והמפגשים החברתיים העקביים שאפיינו את המאבק הפסיקה להתקיים באותו האופן. יש המנסים ליוזם ולקיים פעילויות חברתיות בפארק, אך הצלחתם מוגבלת יחסית לזו של שנות המאבק. בעת עריכת המחקר סיפרו אחדים מהפעילים כי הם ממשיכים לבקר בפארק או מנסים להשתלב בפעילות הגינה הקהילתית, ואחרים אמרו כי כמעט אינם מגיעים אליו כלל. בין חלק מהפעילים התגלעו סכסוכים, ואחרים ניתקו קשר.

הפעילים: המעמד העירוני העכשווי

משנת 2008, בעקבות הפעילות של סיעת עיר לכולנו שהביאה להצטרפותם של פעילים חדשים למאבק, הייתה קבוצה של כ-10 פעילים מעין "צוות מוביל", הגרעין הקשה של המאבק. שישה מתוכם רואינו למחקר. רונית, כאמור, החלה במאבק עוד בשנות התשעים. ענת עברה אל השכונה מעיר אחרת עם ילדיה הבוגרים. בשנת 2008 הצטרף גם עמיחי, רווק בשנות ה-30 לחייו, תושב השכונה שבאותה העת חזר מטיוול ארוך בחו"ל. לאחר מכן הצטרף ארז, שהפך עד מהרה לדמות מובילה במאבק. גם ארז באותה העת שב לארץ עם משפחתו וילדיו הקטנים לאחר מגורים בחו"ל, התגורר בשכונה ועסק במגוון עבודות. הוא הצטרף אל המאבק בעקבות מעורבותו בפעילות של עיר לכולנו, שחרטה על דגלה את קידום הקמת הפארק ודחפה פעילים להצטרף למאבק. בהמשך הצטרפה גם יפעת, המתגוררת עם בעלה וילדיהם סמוך מאוד למקום הפארק, לאחר שחזרו בתשובה כמו תושבים נוספים באזור. תושבת נוספת שהשתתפה במאבק הייתה מישל, שעלתה לארץ שנים אחדות קודם לכן, והייתה מעורבת בעיקר בשלב שיתוף הציבור, במטרה לקדם את הקמתה של גינת כלבים (סוגיה שעוררה מחלוקת ונתקלה בהתנגדות רבים מתושביה הדתיים של השכונה).

ששת המרואינים התגוררו בעת המאבק במרכז תל אביב, סביב מתחם קריית ספר ובאזור שדרות רוטשילד. מדובר בקבוצה הטרוגנית ובה נשים וגברים, צעירים ומבוגרים, חילונים ודתיים, רווקים, גרושים, נשואים והורים לילדים. פעילי הגרעין הקשה היו שונים זה מזה בהשכלתם, בתחומי העניין שלהם ובניסיונם התעסוקתי (בתחומי האמנות, המוזיקה, ההפקה, הטיפול והמדע, בעבודות זמניות בשיפוצים, בממכר בחנויות ועוד). חלקם היו בעלי דירות, אחרים שוכרים או דיירים מוגנים.

עם זאת, נמצאו קווי דמיון בנסיבות החיים של הפעילים. נראה כי כולם ממעמד הביניים, מרביתם תושבים חדשים בלב העיר, שלא הכירו את שכניהם טרם הצטרפותם למאבק. חלקם עברו למקום משכונות או מערים אחרות וחלקם הגיעו אליו לאחר שהות ארוכה בחו"ל – מרבית הפעילים התגוררו בחו"ל תקופות ארוכות. בדרך כלל נתפסת תחושת הקהילתיות וזוהת המקום

5 חודשים אחדים לאחר פתיחת הפארק ביקשו מקצת הפעילים שהיו בגרעין הקשה להמשיך במאבק, והפעם – לפינוי מרכז המיפוי לישראל מבית המדידות המיועד לשימור, ולהקצאת המבנה לשימוש כלל הציבור. מרבית הפעילים חזרו לענייניהם הפרטיים ולא היו מעוניינים להשתתף בהמשך המאבק. בשנים 2017-2018 קידמו פעילים בשכונה מאבק נוסף שנוון בערכאות המשפטיות, נגד הפיכתו של בניין בזק (הסמוך לפארק) לתחנת משטרה.

כמניע וכזרז להשתתפות בפעולה מחאתית ומיוחס לה תפקיד כזה (Manzo & Perkins, 2006), אולם מקרה קריית ספר מדגים שיתוף פעולה במקום אשר מטבעו מאופיין בהטרוגניות חברתית, בזרות ובתחלופה של תושבים. הפעילים ייחסו חשיבות לשהותם בחו"ל וטענו כי הניעה אותם להשתתף בעשייה ההתנדבותית ושימשה השראה לאופן שבו עיר יכולה להיות. היבט אחר של היותם חדשים בעיר היה שבעת הצטרפותם למאבק לחלקם לא היה מקום עבודה קבוע והיה באפשרותם, הן מבחינת הזמן והן מהבחינה הכלכלית, להשקיע במאבק שעות ארוכות ולעיתים אף ימים מלאים.

למעט רונית, הפעילים מתארים את הצטרפותם למאבק כהשתלשלות עניינים מקרית, חלק מחיפוש כללי אחר מעורבות בעשייה כלשהי בעלת משמעות. עבור רובם הייתה זו מעורבות ראשונה בעשייה חברתית, אזרחית ועירונית. היו שקישרו בין המאבק לרעיונות של עשייה אזרחית פוליטית, בעיקר כזו שנוגעת לצורך בשטח פתוח וירוק במרכז העיר, אך רובם לא תיארו מחויבות קודמת לתפיסת עולם או לאידאולוגיה סביבתית או פוליטית מגובשת. עמיחי מספר כי היה בהודו, חזר, התחיל לחפש עבודה ואז שמע על הפשרה הנדונה על עתיד הפארק, התעצבן ומצא את עצמו נרתם למאבק. הכעס והמרמור היו רגשות משמעותיים שהניעו אותו לפעולה. הוריו כעסו עליו ש"במקום לעבוד אני הולך לעבוד ב'לופטגשפט' ומתעסק בשטויות". יפעת, שהפכה פעילה בעקבות הפיקניקים, מתארת את ההצטרפות לפיקניק הראשון. היא מספרת כי על הפליירים היה כתוב "בס"ד" ועל כן הרגישה כי היא יכולה להשתתף, וכי בזכות הביוגרפיה שלה חשה שיכול להיות לה תפקיד, שהיא יכולה להיות משמעותית ולייצר אחדות. לדבריה, "מה שהנחה אותי זה האחדות. באותו שלב בכלל לא עניין אותי הפארק, היה לי את המקום שלי... בכלל לא חשבתי שזה יוביל למאבק".

מגוון תחומי העניין, הכישורים והיצירתיות של הפעילים אפשרו לכל אחד ואחת מהם למצוא את מקומם במאבק ולתרום כפי יכולתם. בה בעת, לדבריהם, המאבק שימש זירה לביטוי ולפיתוח תחומי עניין אישיים כגון הפקת הופעות, יצירת תערוכות, הצגות, כתיבת כתבות והפקת סרטים הנוגעים למאבק. ההטרוגניות, היצירתיות ומגוון הכישורים והמקצועות של הפעילים תוארו כמשאב שהמאבק ניזון ממנו. לתפיסתו של ארז, "בכל שכונה, בכל קהילה, גם בפריפריה, רחוקות מתל אביב וגם בתל אביב יש איש תקשורת, יש אשת הפקה, יש מוזיקאי, יש עו"ד יש רו"ח, יש גרפיקאי בכל שכונה. ודרך החיבור של כל היכולות האלו נוצרת מנהיגות. צריך תמיד שיהיו משוגעים לדבר". במשך שנות המאבק השתכללה הבנת הפעילים את הזירה העירונית. תובנותיהם באשר למגמות הפיתוח העירוני, להנחיות תכנוניות מקובלות ולרגולציה הקיימת אפשרו להם להצדיק את המאבק בעוול ובקיפוח שמהם סובל מרכז העיר. הללו עוררו תחושת מרמור וכעס, ששימשה להצדקת הדרך.

תנועה עירונית של אינדיבידואלים

הפעילים תיארו נסיבות חיים אישיות שהיו לדבריהם מרכזיות לתקופת הצטרפותם למאבק, ובהן המעבר לעיר חדשה, התאקלמות בארץ, גירושין וחופשת לידה. הקשר למטרת המאבק – הקמת פארק במרכז העיר – תואר אף הוא בעיקר מנקודת מבט אישית ואינדיבידואלית, בין היתר כחוט מקשר בין נופי ילדותם לחייהם הנוכחיים בתל אביב. ההיבטים האידאולוגיים תוארו

כמשמעותיים אך כביכול כמשניים, והפעילים נרתעו מלראות את המאבק כפוליטי. עמיחי מתאר: "נולדתי בחיפה [...], גדלתי בכרמל, בוואדיות, היתה פאזה שהתנתקתי ואחר כך חזרתי לחיבור לטבע. בסופו של דבר אני עירוני, אוהב את החיים בעיר, אבל זה לא אומר שלא צריך את הדברים האלו". גם דבריו של ארו רומזים כך: "משהו חיבר אותי במקום הזה לאיך שגדלתי. גדלתי ברחובות. לא היה מחשב, לא טלוויזיה, כנראה שזה נשאר". רונית אמנם התייחסה להיבטים העירוניים הפוליטיים של המאבק, להיבט הרדיקלי של מלחמה על מדיניות הפיתוח וההפרטה של העירייה, אך שבה והדגישה את הצורך האישי שלה בפאק שבו תוכל לטייל עם ביתה ואמרה כי הוא שדרבן אותה לפעולה. היא קישרה לביוגרפיה האישית שלה את העובדה שהיא לוקחת תפקיד מרכזי בהובלת מאבקים עירוניים רבים. אולי כדברי פולטה (Polletta, 1998), המדגישה את חשיבות הנרטיב, רונית מתארת כיצד מעורבותה הציבורית מחברת אותה אל שורשיה ואל הבית שגדלה בו – לדבריה, אל אביה לוחם האצ"ל ואל אמה, שיצאה ממשפחה דתית והעזה לעשות שינוי. מילדות עבר אליה המסר כי "גם אם אחד בודד יכול לעשות שינוי". בכך רונית מדגישה את הזווית האינדיבידואלית של חווייתה במחאה.

כשהפעילים מתארים את ההשתתפות במאבק, מרביטים מתארים חוויה של עשייה אינדיבידואלית. רונית מספרת כיצד פעלה לבד, במיוחד בתחילת הדרך, והונעה על ידי חזון אישי לקידום המאבק: "התמדה, נחישות, היצמדות לחזון. הייתי לבד הרבה. כשמתמידים ודבקים בחזון התקשורת רצה איתך וזה מאוד חשוב". עמיחי מספר כי חש שהוא עומד כאדם בודד, גם מול קבוצת הפעילים שותפיו למאבק וגם מול המערכת: "זה שאב לי את הכוחות, גם הפיזיים וגם החומריים וגם המנטאליים. ההתמודדות עם האנשים, עם האינטנסיביות של זה [...] תמכתי במטרה שקרובה לליבי, [אבל] בתמונה הגדולה הייתי בן אדם אחד מול מנגנון ענק, מדכא ומנצל".

התחושה כי המאבק תרם לפעילים ברמה האינדיבידואלית כולל בתוכו גם את היתרונות של יצירת קשרים חברתיים. הללו מתוארים כמפוררים את החוויה האישית של ניכור עירוני, ופחות כקשרים אשר הובילו לקהילה מלוכדת. ההשתתפות במאבק, ובמיוחד בפיקניקים, הביאה להכרות בין התושבים, שאפשרה מפגשים ספונטאניים עם תושבי השכונה. ארז מתאר:

בין ניכור וקהילה, בין בדידות לחברה. בעיר רוצים לגור אנשים שרוצים שיעזבו אותם בשקט. מצד שני, כשעבר עידן הבריים והמועדונים אז הגינה זה תחליף. [...] יש תחושה שאתה הולך בשכונה ודרך זה אתה מכיר את כולם וכולם מכירים אותך ואתה מרגיש בנוח ומפוררים ככה את הניכור. [...] באיזשהו מקום, כל בן אדם הוא יותר בן אדם אם הוא חלק ממה שהוא גרול ממנו. [...] כל מיני פעילויות היו דרך למסמס, להמס ולפזר את הניכור של העיר הגדולה. [...] התחיל לחץ פוליטי על העירייה, מכל הפעילויות, זה היה ממש לפני הבחירות. עשינו פיקניק פוליטי, הזמנו את כל המועמדים של הבחירות לפיקניק, הגיעו 150-200 איש לאירוע, וגם אחר כך לפני הבחירות הארציות עשינו. זה גם היה טוב מבחינה חינוכית, כולנו הבאנו את הילדים איתנו, הילדים שלי היו מאוד מעורבים, אשתי הבינה שאני מחויב לדבר הזה, והילדים ספגו ערכים מסוימים של צדק חברתי.

כך מדגים ארו כיצד הפעולות שנעשו במסגרת המאבק סיפקו לתושבים תוכן והעשרה וזירה נוספת לחינוך הילדים. יתרה מזו, הן משכו גם אנשים מהעיר כולה להשתתף בפעילויות

השונות – בסדנאות, בייצור קומפוסט, בבניית ספסל ישיבה, בחקלאות במכלים, בקפוארה, הרבה מאוד ערבי חג. כך היה המאבק לזירה מכילה שמגוון אנשים, תושבי השכונה ותושבים מחוץ לה, יכלו להצטרף אליה.

תפיסת המעורבות במאבק כחלק מעשייה קולקטיבית והכרה בקיומה של "קבוצה" התגבשו במהלך שנות המאבק, עם התחדדותה של אידאולוגיה וגיבוש הצדקות נוספות למאבק שלא בהכרח התקיימו בתחילת הדרך. הדברים עולים בקנה אחד עם עבודת זהות שמתארת פולטה (Polletta, 1998), שעניינה יצירת זהות אקטיביסטית קולקטיבית תוך כדי המאבק. אך הממצאים בקריית ספר מבטאים גם את הנופך האישי והפרטני בהשתתפותו של כל פעיל וממחישים כיצד ההשתתפות תורמת לביוגרפיה האישית שלו, שאינה קשורה או תלויה בזו הקבוצתית.

הזרות, ההטרוגניות ומספרם הרב של הפעילים ותושבי העיר שרצו להשתתף בפעילויות השונות אפשרו לפעילים לייצר את המאבק כזירה חינוכית, גמישה ומכילה עבור תושבים שונים, זירה שלא צריך להתקבל אליה – כולם מוזמנים להשתתף בה. הפעילים סיפרו כי לא חשו שהם נטמעים לתוך כלל משותף או לתחושת זהות או שייכות קבוצתית אלא שמרו על פרטיותם, על זרותם ועל האינדיבידואליות שלהם, ומתוך כך על זהותם הנפרדת. כל אחד מהם לקח חלק במאבק לפי רצונותיו ויכולותיו ומצא בו מענה שיתאים לצרכיו האישיים – לקידום עבודת זהות הפרטנית שלו – ובה בעת זירה לקבלת משמעות מהעשייה הציבורית.

איזנברג (Eizenberg, 2013) מתארת שני סוגי נרטיבים שמשותפים מחזיקים בהם באשר להצטרפותם לפעולה עירונית קולקטיבית – הנרטיב הראקטיבי והנרטיב הפרואקטיבי. בתנועה עירונית מסועפת ורבת משתתפים, בעלי הנרטיב הפרואקטיבי ניצבים בקו החזית של המאבק עם אג'נדה חברתית-פוליטית מגובשת יחסית, ואילו בעלי הנרטיב הראקטיבי מצטרפים לעשייה בחזית המשנית, מתוך צרכים אישיים, ופעמים רבות "מתפכחים" באשר להקשר הפוליטי הרחב של עשייתם ומבנים כי עשייתם היא פוליטית רק לאחר ההצטרפות. במקרה של קריית ספר מדובר במאבק שכונתי, שבהכרח אופיין בחזית ראשית ומשנית, אבל ניכר כי הפעילים שבשתי החזיתות פיתחו את השיח והאג'נדה החברתית-פוליטית שלהם מתוך העשייה שאופיינה בתחילתה בעיקר בשיקולים אישיים מאוד.

חברים ולא אויבים: פעולה קולקטיבית א-פוליטית

הממד האישי שהניע את ההשתתפות במאבק השפיע על האופי הפוליטי (או הא-פוליטי) של המאבק ועל תפיסת הפעילים את מעורבותם בו כעשייה ציבורית שאינה פוליטית. רונית מתארת את הכעס שהתעורר בה לאור כוונת העירייה להקים מגדלים. היא מדגישה כי לא היה זה כעס במונח פוליטי אלא תפיסה המבוססת על מניע אישי, אך אולי משותף לקבוצה הגדולה: התפיסה כי היא עצמה יכולה, באופן לא פוליטי, לחולל שינוי יסודי. בכעסה היו שזורים צרכים אישיים ואג'נדות רחבות-ציבוריות כאשר לעתיד העיר:

מה שהוביל אותי היה שלא הייתה לי גינה ללכת [אליה] עם הבת שלי. מצאתי את עצמי, אני והחברות שלי, מצוברחות. אנחנו משלמות מיסים, אזרחיות טובות, ושום דבר לא

קורה. [...] בתקופה ההיא כל הזמן נוספו אחוזי בנייה. כל השיח היה על תקציב – כמה יעלה לפנות את מפ"י [מרכז המיפוי], לפנות למשטרה, כל העלויות. למעשה, כבר בשנת 1997 זה היה השטח האחרון שעוד לא הפכו אותו לנדל"ן. כבר אז מכרו את תל אביב [...] אי אפשר להפריד – זה החיים שלי. זה 20 שנה שממשיכים. התחלתי ממשוהו שהיה חסר לי, וזה היה חסר לעוד אנשים. זה אישי שהוא ציבורי. [...] מעולם לא היה פוליטי, אלא צורך אישי של בן אדם.

תפיסת המאבק כפעולה לא פוליטית השפיעה על השיח סביב המאבק. לא היה זה שיח חתרני המבקש לייצר שינוי מהיסוד ולא שיח של זעם, תסכול ולעומתיות, אלא שיח השואף לייצר קונצנזוס ושינופי פעולה בין הפעילים ועם העירייה. יצירת הקונצנזוס ומיקום המאבק בקונצנזוס העירוני הכתיב את אופיו האפוליטי (שנהב, 2013) וטשטש מחלוקות שיכלו להתעורר בין הפעילים או בינם ובין תושבים אחרים בעיר. הקונצנזוס נוצר באמצעות שפה חיובית, רגשית וכללית המתארת את המאבק כאמצעי לעשיית טוב, לתיקון ולהעצמת כלל העיר. כדבריה של רוננית: "אני רוצה שיהיו לאנשים חיים יותר טובים וטבע עושה לאנשים להיות יותר טובים, עושה לאנשים להרגיש יותר טוב. [...] [זו] אמונה לגבי מימוש של איך החברה צריכה להיות טובה יותר, [...] בא מאהבה לאדמה, לעצים, ליופי. גן עדן קסום". לדבריה, דווקא תמיכתה של סיעת עיר לכולנו גררה לעיתים ביקורת, של חלק מהפעילים לפחות, נגד ה"פוליטיזציה" של המאבק.

יפעת מתארת את התחושה שליוותה אותה בהשתתפותה בפיקניקים לא כיציאה למאבק בעירייה או בגורמים כלכליים או אחרים אלא כתחושה חיובית, אפוליטית, שאינה משקפת דרישה או רצון בשינוי פוליטי-מבני:

לפני שירדתי אמרתי לעצמי – עם איזו מילה את יורדת לפיקניק? מה מוביל אותך? המילה שעלתה לי היתה המילה אחדות. אחדות בעם ישראל. זו המילה שהורידה אותי לאותו פיקניק אחד ראשון ואחר כך להרבה רבים אחריו. [...] פגשתי כמה אנשים מדהימים, יהודים טובים, מאמינים בצדקת דרכם, בטוב, מאמינים שרוצים לעשות טוב ויכולים לשנות.

תפיסות אלו עשויות לבטא היבט בולט נוסף של המאבק על קריית ספר – הבנייתו כמרחב פתוח ומכיל, המאפשר להשתתף בו לכל מי שחפץ בכך. המאבק לא התמקד בזכויות או בשאיפות של קבוצה מסוימת (כגון תושבי האזור). ייתכן כי הבניה זו מנעה העצמת קונפליקטים מול קבוצות אחרות בעיר וטשטשה שאלות כלליות בדבר התנהלות העירייה, סדרי העדיפויות שלה והקצאת משאבים בעיר. במובנים מסוימים, היא טשטשה גם את גבולות הקבוצה כקולקטיב בעל זהות מובחנת (בניגוד למתרחש במאבקים המבוססים על זהות אתנית, לאומית או מגדרית למשל). עם זאת, בהיותו מאבק של מעמד הביניים המתרחש במרכז העיר, אפשר להניח כי השתלבו בו בעיקר פעילים ממעמד דומה לזה של תושבי השכונה – בני מעמד הביניים, משכילים, ילידי הארץ.

ארז מתאר את תפקיד השיח החיובי בהצלחת המאבק ואומר כי הוא שימש אמצעי לשיתוף פעולה עם העירייה, לניסוח דרישה ברורה של המאבק ולהטמעת דימוי של הפארק שלעתיד. הפעילים הבהירו כי הם חפצים בפארק ותו לא. ארז מסביר:

במאבקים סביבתיים חברתיים רצוי להשתדל כמה שיותר להבין מה אתה רוצה שיהיה בשטח המריבה. לא רק לעבוד על לשון השלילה, אלא מה כן. מה האלטרנטיבה שכן רוצים. עברנו ממאבק ל"מאהב" – העבודה היא לא רק מלחמה והתנגשות אלא מאהב – חיובי [...] זה ממסמס את הניכור. התוכן הוא אנשים, לא בניינים, אלא בני אדם.

ורונית ממשיכה ואומרת: "מאהב – אהבה לעיר, לאנשים, לרוגע, אהבה לעיר הגדולה, המצ' חיקה, הצבעונית, הליברלית, הפלורליסטית, שצריך בה זמן לשקט, להירגע. רצייתי שהפארק יהיה מקום של מרגוע".

היבטים המדגישים את הקונפליקט, היבטים לעומתיים ומתריסים, לא זכו להתייחסות רבה מצד הפעילים. הליכים משפטיים ופעולות שבהן הייתה התנגשות חזיתית בין הפעילים לעירייה, כגון פלישת פעילים למתחם בעת שהיה נעול, הוזכרו בקצרה בלבד. לעומת זאת, האירועים המאחדים, השמחים והיצירתיים ותרומתם למאבק תוארו בהרחבה. ארז אומר כי בדיעבד "אוסף הפעילות הזה חיבר אנשים שהם לא פוליטיים במהות שלהם לעבודה פוליטית".

הבחירה המודעת בהתנהלות שאינה לעומתית אלא אוהבת ומחברת מסמנת עשייה עירונית מנומסת. עשייה אקטיביסטית זו שאופייה יצירתי וקרנבלי (שנהב, 2013), ומקרה קריית ספר אינו היחיד שמדגים אותה, משקפת שינוי שתואר קודם לכן בעשייה הפוליטית במעבר לעידן הפוסט-פוליטי, והיא אינדיקציה ליחסי הכוח העירוניים העכשוויים. היא מלמדת על הפרטים השותפים בפעולה המחאתית ומשקפת אותנטיות מסוימת שתושבי העיר מחזיקים בה, ובמיוחד המעמד היצירתי. אף שאחת ההצדקות למאבק הייתה קיפוח מרכז העיר בהקצאת שטחים פתוחים, התושבים בוחרים לבטא כעסם בדרך יצירתית ונחמדה, מעין סובלימציה של הכעס והמרמור וניתובם לפעילות יצירתית וקונצנזואלית, או ביטוי לתפיסת המאבק כחלק מהעידן הפוסט-פוליטי שמחליף התנגדות ואגוניזם בקונצנזוס ואחדות.

הספרה העירונית-ציבורית: משינוי העצמי לשינוי העיר ובחזרה

חודשים אחדים לאחר סיום המאבק, כשתיארו הפעילים את הצלחתו, הם ציינו כי הם חשים שמחה וגאווה על הקמת הפארק, על השינוי שיצרו בעמדת העירייה שהחליטה לבסוף להקים פארק במקום מגדלים, ועל יכולתם להשתתף באופן פעיל בתכנונו של הפארק. אך חלק הארי של ההצלחה יוחס להקשר האישי, לשינוי ולהתפתחות שעברו הפעילים מאז הצטרפותם למאבק, בשלב שהם מתארים כאי-ודאות אישית, זרות בעיר וחיפוש משמעות.

עמיחי תיאר את השותפות ביצירת הפארק כשותפות בלידה, דבר שיצר ויישאר אחריו:

[זה] חיזק את האגו, אני יותר בטוח בעצמי, תחושה של סיפוק שעשיתי משהו בעל משמעות. המון שנים אחרי שאני כבר לא אהיה כאן העצים ימשיכו לגדול והגינה תמשיך להתקיים. [...] עשיתי משהו טוב. לפני כן לא הייתי מעורב בשום דבר כזה.

רונית מתארת את תרומת ההשתתפות לערכה העצמי ולזהותה: "חשבתי שאני בחורה ביישנית הרבה שנים, והבנתי שאני כבר לא כל כך ביישנית. וכשאני צועקת עם המגפון ביד אני מסמיקה ומתרגשת, אבל זה מצא חן בעיניי [...] קולי נשמע ולאמירה שלי יש השפעה ואנשים מצטרפים". ארז מתאר איך ההשתתפות חיזקה אותו והשפיעה על האופן שבו הוא תופס את עצמו: "זה בונה

מנהיגות, בונה זהות והזדהות ונותן השראה [...]. [זה] נתן לי ביטחון והבנה שאני יכול לעשות דברים. חידד את ההבנה שמקשיבים לי. שאני עושה ושונים עושים כמוני". גם יפעת מדגישה:

למדתי להילחם על מה שאני מאמינה בו, להאמין. למדתי מהם אמונה. להאמין שאתה יכול. זה לא היה טבוע בי [...]. הדברים מחלחלים לכל תחומי החיים. שנים הייתי בבית עם הילדות וגידלתי אותן [...], קיבלתי כלים לאיך אני מרוממת את עצמי [...]. אני מאמינה ש[המאבק] שינה אותי, חיזק אותי.

ענת מקשרת בין תחושת ההצלחה החיצונית והפוליטית להתפתחות האישית שעברה:

בעיקר ההשפעה המהותית היא בתרומה להרגשה הנהדרת שאם את עושה יש תחושה שאפשר להצליח, גם כשנאבקים בגופים גדולים. זו הרגשה טובה, תומכת דמוקרטית. זו הייתה החלטה אישית שהשתתפות במאבק זה חלק מהתפתחות עצמית. זה שהיה לי אומץ לצאת החוצה, לפנות לעירייה, להזמין אנשים הביתה, ללכת לשיתוף ציבור, לא לוותר לאי-נעימויות, להמשיך עם הגינה הקהילתית. דברים שלא הייתי עושה בעבר.

הפעילים ייחסו להשתתפות ערך חיובי קונקרטי שתרם לביצוע שינויים נוספים בחייהם. המאבק שימש מעין מרחב חלופי למקום עבודה, מרחב לרכישת כישורים או לחיזוק כישורים וליצירת רשתות חברתיות וניסיון שיכולים לסייע בשוק העבודה. עבור חלק מהפעילים המאבק שימש גם, מבלי משים, תחליף למקום עבודה ומרחב למשמעות וערך. אחרים תרגמו את פועלם ההתנדבותי במאבק לעבודה בשכר בעמותות, בארגונים ובמפלגות.

הפעילים מעידים כי ההשתתפות במאבק הגבירה גם את תחושת השייכות, הנוחות והביטחון בעיר. המאבק על מקום קונקרטי אפשר היטמעות בעיר וייצר את העיר כחלק מזהות הפרט, מקום אינטימי הנוצר בדמותו. אף שהפארק הוא מקום ציבורי, המאבק עליו ייצר לפעילים מקום פרטי בלב העיר. יפעת, שחלון ביתה משקיף אל הפארק, מתארת אותו כמעין הרחבה של הבית: "באתי עם אחותי לפארק ואחותי אומרת לי שאני הולכת כאילו אני בעלת הבית של הפארק. יש תחושה שאני עזרתי לבנות אותו, שייכות". קשר רגשי זה בא לידי ביטוי אצל הפעילים בפרקטיקות קבועות של דאגה ואכפתיות (caring) גם לאחר פתיחתו של הפארק לציבור. הם מגיעים למקום לוודא, כדבריהם, ש"הכול בסדר". בניגוד לקופר מרקוס (Cooper Marcus, 1974) המציגה את הבית כהרחבת ה"עצמי", במקרה זה ההרחבה המעשירה את הזהות העצמית מחלחלת אל המרחב הציבורי דווקא, לאופן שבו פרטים חווים את סביבתם ומבינים את קיומם האישי (Manzo & Perkins, 2006). המרחב הציבורי הוא שהופך להרחבה של העצמי ולחלק ממנו. הוא משמש אמצעי לרכישת בעלות על העיר שהתושבים השתתפו בייצורה והטמיעו עצמם בתוכה – במקרה זה, הן בעצם המאבק על קבלת ההחלטות והן בהשתתפות הקונקרטי בתכנון ובהקמת הפארק.

השינוי שכונן המאבק באישיות הפעילים, בתחושת המשמעות ובחיזוק הביטחון והמסוגלות העצמית מדגיש את חשיבותו של תהליך ההשתתפות המתמשך, שעניינו זהות אישית, ללא תלות בזהות הקבוצתית הקולקטיבית. ההשתתפות במאבק הביאה באופן פעיל לא רק לשינוי חיצוני – הקמת הפארק – אלא גם לשינוי פנימי אצל הפעילים. השינוי העצמי, שהוא חלק מתהליך מתמשך, אפשר בתורו את שינוי העיר.

דיון

מקרה המאבק על פארק קריית ספר, מאבק שצלח והביא לבלימת מגמות הפיתוח ולהקמת פארק ציבורי, אפשר הצצה לזיקה שבין אינדיבידואלים עירוניים בני זמננו לפעולה קולקטיבית עירונית והתייחסות לתהליכים אישיים שחוו הפעילים במאבק. הוא הדגים כיצד השתתפות במאבק עירוני נובעת מתהליכים אישיים ופוליטיים השלובים זה בזה, ובה בעת משמשת כלי רב-ממדי לקידום תהליכים כאלה.

חויית הפרט את השתתפותו במאבק, לכל הפחות בראייה רטרוספקטיבית, מייחסת משמעות מיוחדת לתהליכים האישיים ובפרט להתפתחות האישית הנובעת מעשייה ציבורית-פוליטית. ההשתתפות ההתנדבותית במאבק על קריית ספר התחברה לרצון לעצב באורח אוטונומי את אורח חייו ואת בחירותיו של הפרט, את קשריו החברתיים ואת סביבתו (Beck, 2000; Bauman, 2002). המטרות הסביבתיות של המאבק – המומחשות בסלוגן שלו, "רוק במקום בטון" – חיברו את המאבק לאג'נדה סביבתית, ובכך מוסכרת הירתמותם והשתלבותם של ארגונים סביבתיים ושל פעילים מכל רחבי העיר. אך מטרות אלו גם חיברו את הפרטים אל עצמם, לעברם ולנופי ילדותם ואל הנרטיב האישי שלהם, שעליו מעולם לא דיברו עם חבריהם למאבק. בכך כוננו רצף וסיפור חיים, נרטיב ברור ותחושת מטרות, העולים בקנה אחד עם ממצאיה של פולטה (Polletta, 1998) על החשיבות של נרטיב רגשי לשותפות במאבק.

התושבים שהובילו את המאבק, אף שחלקם לא עברו באותה העת, אינם מהמעמד הנמוך. מאבקים לא נבע מצורך הישרדותי או קיומי ולא הביע דרישה לשינוי חברתי או עירוני עמוק בהקצאת משאבים או להכרה בהם כקבוצה על בסיס מאפיינים קולקטיביים זהותיים. לא היה זה גם מאבק מקומי המבוסס על הון חברתי קהילתי או על זהות מקומית שהתגבשה לאורך זמן. מרבית הפעילים היו חדשים בעיר, חלקם שוכרי דירות, תושבים ארעיים שיכלו לעזוב בכל רגע (והיו שעזבו מיד לאחר הקמת הפארק). עם זאת, אלו תושבים המרגישים שייכות למרחב האורבני, שיכולים לקחת תפקיד בעיצובה של העיר – ביטחון שהתגבש ונבנה בתהליך המאבק עצמו. בניגוד למשקל הרב שהספרות העוסקת במחאות ובמאבקים חברתיים ועירוניים מייחסת לסממנים של זהות קבוצתית, קשרים חברתיים ורגשות כעס או מרמור במקרה של קריית ספר לא היו עיקר. אידאולוגיית המאבק, שאמנם הייתה ברורה ומפורשת – הקמת פארק, "רוק במקום בטון" – נעדרה סממנים לעומתיים או התייחסות קונקרטיית להקשר המרחבי או הקהילתי של קבוצת הפעילים. הדרישה הכללית לפארק בלב תל אביב נבעה אצל כל אחד מהפעילים לפי צרכיו, תחומי העניין שלו, מצבו המשפחתי וזיקותיו האישיות. ניסוח כללי זה אפשר גם לפעילים חסרי אג'נדות סביבתיות להשתתף במאבק.

ההצדקות האידאולוגיות הקושרות את המאבק לקריאה פוליטית רחבה התבססו במהלך הפעילות. בחירת הפרטים להגדיר עצמם באמצעות שותפותם במאבק מעלה כי המאבק שימש עבורם חלק מעבודת הזהות – כאמור, לא רק בגלל השתייכותם לקבוצת הפעילים ולנרטיב המשותף. ההצדקה האישית להשתתפות, גם אם באופן לא מודע, ליוותה את הפעילים לאורך כל הדרך: הצורך במקום לבילוי משפחתי, תחושת זרות ובדידות, משברים משפחתיים והעדר מקום עבודה קבוע – גורמים שהתברר כי הם משותפים לפעילים – קירבו אותם אל מאבק עירוני ופוליטי, וללא תכנון מוקדם הם מצאו עצמם מעורבים בו לאורך זמן לטובת המטרה המשותפת. ייתכן שהפעילים הבינו רק בדיעבד את היתרונות של השתתפותם במאבק והובלתו

להתפתחותם האישית, לחיזוק ביטחונם העצמי ולחיזוק היבטים נוספים של העצמי: תחושת ערך, ביטחון, משמעות ובעיקר ייחודיות. אולם התחושה כי ההשתתפות במאבק מעשירה אותם בזירות חיים שונות ותורמת להון האנושי והסימבולי שלהם ליוותה אותם לאורך הדרך. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הספרות העוסקת בחברה ובאינדיבידואל המודרני, הרואה בפרויקט עיצוב העצמי (שטרנר, 2007) פרויקט מרכזי שבו עסוקים פרטים בני זמננו כמתואר לעיל, תוך חיבור בין הזהות העצמית והמאבק עליה ובין תפיסת סגנון החיים העירוני הרצוי.

תרומת המאבק לעבודת הזהות התאפשרה בין היתר בזכות התנאים העירוניים, שהצמיחו את העשייה הפוליטית מלמטה כזירה פתוחה, גמישה וסובלנית, מכילה וחינמית, שכל אחד יכול לקחת בה חלק. הזרות והאינדיבידואליות המאפיינים את העיר אפשרו שיתוף פעולה בין זרים לאורך זמן מבלי לכורכו במחויבות ארוכה. אנשים יכלו לפעול יחד כשווים, ללא היררכיה ביניהם, ובה בעת לשמר את החופש והפרטיות שלהם, שלא כמו בזירות אחרות המרכיבות את החיים העירוניים – ברובן זירות פרטיות וסגורות המחייבות מכנה משותף מוגדר או עמידה בתנאי סף, כגון מקומות עבודה, מועדונים או מעגלים חברתיים המבוססים על היכרות מוקדמת או על תשלום.

ייתכן, על כן, כי מעורבותו הציבורית של הפרט אינה קריאת תיגר על משטר האינדיבידואליזם אלא דווקא תולדה שלו, סובלימציה של הצורך ביצירת העצמי לאפיקים ציבוריים-פוליטיים מחאתיים ולא ימוץ אג'נדות סביבתיות ועירוניות. ניתוב זה אינו בהכרח מבטא חיפוש אחר פוליטיקה חדשה (רם ופילק, 2013) או ביטוי להתנגדות לסדר הקיים או לאכזבה ממנו (הרצוג, 2013). כמו בתאוריה של מוף, היציאה לפעולה קולקטיבית אינה קוראת תיגר על הסדר הפוליטי הקיים ואינה מבקשת לשנותו אלא מתקיימת כאפיק מקביל בתוכו. ה"מאהב" במאבק של קריית ספר, כמו ה"אנחנו לא פוליטיים" של המחאה החברתית ב-2011, מציג מאבק חברתי כפעולה שאינה מבקשת לערער על הסדר ולאיים, פעולה שאינה לוחמנית ולעומתית, אלא להפך – ככזו המבקשת להשתתף במשא ומתן על אינטרסים ולהגיע לפתרון קונצנזואלי. האינדיבידואלים המשתתפים מעוניינים בחיי קהילה המאפשרים להם לחוש מעורבות, להקנות לעצמם משמעות ולכנות את זהותם. אולי, כמו בתהליך שעברו הפעילים כקבוצה גם במקרה של מחאת 2011, הסתכסכו יומיה ומוביליה בסוף המחאה. הם נכנסו אליה כאינדיבידואלים וגם יצאו ממנה כאינדיבידואלים. כל אחד מהם נשא רווח אישי-פרטני מהשתתפותו במאבק, ללא קשר לחיבור שלו לקבוצה, לנרטיב שלה או לזהות קולקטיבית. הדבר מרמז כי משמעות העשייה הפוליטית עלולה להצטמצם לעבודה עצמית, הנבחנת לפי תועלתה והשלכותיה הפרטיות, ולא בהכרח לפי תועלתה לציבור או לעיר. גם זירת המאבק שמהותה ציבורית וחתרנית, שיכולה הייתה לערער על אופן קבלת ההחלטות בעיר ועל חלוקת המשאבים בה, נצבעת בהיגיון אינדיבידואליסטי-קפיטליסטי.

היבט נוסף של היגיון אינדיבידואליסטי קפיטליסטי זה הוא התנאים שיצרה העירייה להצלחת המאבק כשאימצה את הקמת הפארק במסגרת אסטרטגיית התכנון והפיתוח שלה. המדיניות המאפיינת את פיתוחה של תל אביב זה כמה עשורים (Margalit, 2013), המבקשת להרחיב את בסיס ההון העירוני באמצעות פיתוח הקרקע והנדל"ן, הייתה פתוחה וגמישה דיה להכיל את דרישות הפעילים במקום שבו התעוררו – במרכז העיר, אזור שאליו ממילא מכוון חלק ניכר ממאמצי ומשאבי הפיתוח העירוניים, יחסית לאזורים אחרים בעיר (Margalit & Alfasi, 2016). ייתכן שהעירייה נקטה מדיניות מכוונת של אימוץ המאבק אל הקונצנזוס, מתוך שיקולי רווח והפסד: אימוצו היטיב עם אוכלוסייה חזקה, הגדיל את יכולת התמרון של העירייה במאבקים

אחרים והביא להצלחה שיש לה נראות מרבית, ובתוך כך טושטש המאבק שנדרש להקמתו. מונטגומרי (Montgomery, 2013) טוען כי תפקידה של העיר הוא להציע תשתית המאפשרת לאנשים להתפתח ולחוש כי הם מוכלים בהוויה העירונית. לדבריו, מאבקים עירוניים יוצרים אמון בין תושבים הפועלים יחד, שכן העיר הופכת לפרויקט משותף המשתנה עם תושביה – כלי לשיפור עצמי. במובן זה העיר תל אביב הרוויחה מהפעילויות שהתרחשו במרחב הציבורי (ביוזמת התושבים), מתחושת התושבים כי ביכולתם להשפיע ולהיות מעורבים בעשייה העירונית, וגם מהבניית דימויה כעיר סובלנית המאפשרת מאבקים, עשייה ופעולות יזומות הנתפסות כמרד לעיר טובה המושכת אליה את בני המעמד היצירתי (Florida, 2002). כל זאת תוך שימור הסדר הקיים באופן שגם העיר וגם המשתתפים יצאו ממנו נשכרים. החיבור בין מדיניות העירייה לפיתוח מרחב עירוני ספציפי ובין מעורבותם של פרטים בלב העיר במאבק, בין היתר מתוך עיסוקם בפרויקט הזהות ובהזדמנות לתרום גם לעצמם וגם לעיר, מדגים כי העיסוק האינדיבידואלי אינו מדכא בהכרח פעילות פוליטית ואינו משאיר את הפרטים בני זמננו עסוקים בדלת אמותיהם (אילו, 2012; Rose, 1998), אלא הוא מניע אותם לפעולה ציבורית המבוססת על התמזגות אינטרסים אישיים פרטיים ואינטרסים פוליטיים-ציבוריים, גם אם התמזגות זו אינה מתוכננת מראש. ייתכן שיש בה כדי להרחיב ולהניע את מעורבותם של פרטים עירוניים בעשייה הפוליטית מתוך מיזוג רצון הפרט לייצר עצמו עם רצונו לעצב את העיר הגדולה ולמצוא מקומו בתוכה. הזירה העירונית מאפשרת לפרט לפעול ולהשתנות בד בבד עם שינוי העיר, בתהליך דיאלקטי. עם זאת, כאשר פרויקט הזהות הוא שמגדיר את היציאה למאבק עירוני ואת הפרקטיקות שלו, וכאשר המאבק משמש זירה לא-פורמלית לתהליכים אישיים ולהתמודדות עם צרכים פרטיים, נראה כי הפעולה הפוליטית משנה את אופייה. כפי שעולה ממקרה קריית ספר, השתתפות במאבק במסגרת פרויקט אינדיבידואלי עלולה לרדד את השיח ואת העשייה הפוליטית ולצמצם את מהות המאבק העירוני, שבהיותו מאבק חיצוני למערכת הפוליטית, יש בו הפוטנציאל לשמש מטבעו זירה בעלת אופי חתרני, פולמוסי ורדיקלי המערערת על הסדר הקיים. הדברים מתקשרים לתפיסה שלפיה שיח המחאה העכשווי מיותר מושגים כמו מעמד או אתניות ומאמץ שפה המדגישה את האינדיבידואל. זאת במקום שייכות לזהות קבוצתית ספציפית, התייחסות להכללה (כביכול) של "תושבי העיר" ויצירת "אחדות". שיח זה מייצר מעין קפיטליות ללא מעמד, כהגדרתו של אולריך בק, ומנתק את המאבק בפועל מהכלכלה הפוליטית (שנהב, 2013).

כך, המאבק בקריית ספר היה בבסיסו קריאה מהותית ורדיקלית לשינוי מדיניות הפיתוח של מרכז העיר ונגד הקצאת זכויות בנייה רבות לפיתוח מגדלים במקום, וכן דרישה לשיתוף הציבור ולשינוי מנגנוני קבלת ההחלטות. אך במהלך שנות המאבק התקיימו כל העת יחסי גומלין בין הפעילים ובין העירייה, התקיימו פעילויות ציבוריות שמחות שלא היו מחאתיות באופיין (כגון הופעות ותערוכות), והקריאה התמקדה בעיקר בצורך בריאה ירוקה – קריאה המתייחסת לצורך קונקרטי ומצומצם של תושבי לב העיר ואינה מדגישה דווקא את השתלשלות העניינים שהולידה את המאבק (החלטת העירייה להפוך שטח מבני ציבור לשטח למגורים) ואת ההשלכות הרחבות יותר שיכולות להיות למאבק מסוג זה. כל זאת תוך התמקדות במה כן, במושגים חיוביים – ב"מאהב במקום מאבק" – ולא בקריאה לעומתית נגד המדיניות העירונית.⁶ ההיבט

6. במובנים רבים האג'נדה של הפעילים דמתה לזו של פעילי המחאה החברתית של שנת 2011, וגם המקום היה אותו מקום.

החתרני שבכל זאת טמון במאבק נובע אולי מעצם אימוצה של זירת מאבק עירוני, זירה שאמנם המשתתפים בה הם ברובם בני מעמד הביניים, או המעמד היצרני, אך היא אינה צרכנית. המאבק בה אינו מבוסס (לפחות לא באופן ישיר) על הון קודם, על צבירת הון או על צריכה של סממני סטטוס כלכלי או אישי. ניתן לתהות על האפקטיביות של מאבקים שבהם האינדיבידואליזם הוא הבסיס, השיח הפוליטי מטושטש ורצון הפעילים לערער על הסדר הקיים מוגבל. תפיסת הפעילים את העשייה הפוליטית כחלק מפרויקט אינדיבידואלי עלולה לחזק את האפוליטיות של האקטיביזם ולייצר מאבקים "מלמטה" הנשענים על שיתוף פעולה עם העירייה ומומשיהם במושגים של איכות חיים וסגנון חיים.

ובכל זאת, המאבק הממושך על קריית ספר הוא סיפור הצלחה שסימומו בהליך תכנון פארק בשותפות מלאה עם הקהילה ופתיחתו של פארק עירוני מהמוערכים בעיר. נציגי העירייה התגייסו לתהליך התכנון באופן חסר תקדים וערכו פגישות עם התושבים ועם אדריכל הפארק, רם איזנברג, במשך חודשים רבים. מאבק קריית ספר סיפק לעירייה הזדמנות להתנסות בפרקטיקות תכנוניות אחרות ואף להוסיף את חלקן לרפרטואר הקיים. עם זאת, ההצלחה מעוררת כמה שאלות לגבי אינטרס העירייה ויחסיה עם סוג מסוים של תושבים. כך, למשל, כשהציגו אחדים מהפעילים את השתלשלות מאבקים (ביום עיון שהתקיים בעקבות תערוכה בכית האדריכל; ראו כהן, איזנברג וטמיר, 2013), טענה לעומתם אישיות בכירה בפרקטיקה התכנונית הישראלית שהעירייה אינה יכולה לאפשר לעצמה לאבד תושבים מסוגם של פעילי המאבק, דהיינו בני המעמד היצרני שעליו היא נלחמת; להיפך, קיומו של מאבק ססגוני שכזה וגם הצלחתו שירתו את צורכי העירייה ויצרו את ה"ווייב" הנכון שימשוך את סוג האוכלוסייה הנחפצת בעיר.

אם כן, ה"גמישות" העירונית לנוכח דרישותיהם של תושבים תלויה מקום והיא קיימת במקומות שבהם היא משרתת אג'נדה עירונית המקדמת חוסן והתעצמות כלכליים. מאבק מעין זה לא היה מצליח במקום שבו הקרקע, האוכלוסייה ודרישותיה אינם עולים בקנה אחד אג'נדה כזו. עלינו לשאול אם בימינו ייתכנו עדיין מאבקים עירוניים אחרים, ואם כן – כיצד ייראו, באיזה שיח ישתמשו ולאילו מטרות יחתרו.

מקורות

- אילוז, אוה (2012). גאולת הנפש המודרנית פסיכולוגיה רגשות ועזרה עצמית. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- הרצוג, חנה (2013). מבט דורי ומגדרי על מחאת האוהלים. תיאוריה וביקורת, 41, 69-96.
- וירת, לוואיס (2007). אורבניות כאורח חיים. בתוך גיאורג זימל, רוברט פארק ולואיס וירת, אורבניזם: הסוציולוגיה של העיר המודרנית (עמ' 93-119). תל אביב: רסלינג.
- זימל, גיאורג (2007). אורבניות כאורח חיים. בתוך גיאורג זימל, רוברט פארק ולואיס וירת, אורבניזם: הסוציולוגיה של העיר המודרנית (עמ' 23-40). תל אביב: רסלינג.
- חסון, שלמה (2006). הגירעון בדמוקרטיה המקומית: דמוקרטיה למראית עין? בתוך ועידת השלטון המקומי ה-II של בית הספר לממשל ולמדיניות ע"ש הרולד הרטוך (עמ' 7-22). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

- כהן, שלי, איזנברג, אפרת וטמיר, ערן (אוצרים) (2013). מהתנגדויות לתכנון: שלושה רגעים של תכנון אלטרנטיבי (2013). בית האדריכל, תל אביב-יפו.
- פרייזר, ננסי (1995). מחלוקה להכרה: דילמות של צדק בעידן "פוסט סוציאליסטי". בתוך דני פילק ואורי רם (עורכים), *שלטון ההון* (עמ' 270-297). ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- צילום 13 הפקות (2012, 21 במרץ). קקטוס צבי ברז"ל בסיפור ששימר את בית המדידות וקובץ וידאו. *אוחזר* ב-15 באפריל 2018.
- רם, אורי ופילק, דני (2013). ה-14 ביולי של דפני ליה: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית. *תיאוריה וביקורת*, 41, 17-43.
- שטרנר, קרלו (2007). *העצמי כפרויקט עיצוב*. תל אביב: עם עובד.
- שנהב, יהודה (2013). הקרנבל: מחאה בחברה ללא אופוזיציות. *תיאוריה וביקורת*, 41, 121-145.
- Allan, Graham (2001). Personal relationships in late modernity. *Personal Relationship*, 8, 325-339.
- Amin, Ash (2006). The good city. *Urban Studies*, 43(5/6), 1009-1023.
- Bauman, Zygmunt (2000). *Liquid Modernity*. Cornwall: Polity Press.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage.
- Benford, Robert & Snow, David (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual Review of Sociology*, 26, 611-639.
- Carmon, Naomi & Eizenberg, Efrat (2015). Neighborhood. In James D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (Vol 16) (pp. 437-442). Oxford: Elsevier.
- Connolly, John & Prothero, Andrea (2008). Green consumption: Life-politics, risk and contradictions. *Journal of Consumer Culture*, 8(1), 117-145.
- Cooper Marcus, Clare (1974). The house as a symbol of the self. In Jon Lang, Charles Burnette, Walter Moleski & David Vachon, (Eds). *Designing for human behavior: architecture and the behavioral sciences* (pp.130-145). Stroudsburg: Dowden, Hutchinson & Ross.
- Davis, John E. (1991). *Contested ground: Collective action and the urban neighborhood*. Ithaca: Cornell University Press.
- van De Donk, Wim, Loader, Brian, Nixon, Paul, & Rucht, Dieter (2004). *Cyberprotest new media, citizens and social movements*. London and New York: Routledge.
- Eisinger, Peter (1973). The conditions of protest behavior in American cities. *The American Political Science Review*, 67(1), 11-28.
- Eizenberg, Efrat (2013). *From the ground up: Community gardens in New York City and the politics of spatial transformation*. London & New York: Routledge.
- Flesher Fominaya, Cristina (2010). Collective identity in social movements central concepts and debates. *Sociology Compass*, 4(6), 393-404.

- Florida, Richard (2002). *The rise of the creative class: And how it's transforming work: Leisure, community and everyday Life*. New York: Basic Books.
- Forrest, Ray & Kearns, Ade (2001). Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2125–2143.
- Fraser, Nancy (2001). Recognition without ethics? *Theory, Culture & Society*, 18(2-3), 21–42.
- Gard McGhee, Nancy & Santos, Carla (2004). Social change, discourse and volunteer tourism. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 760–779.
- Gramsci, Antonio (1971). *Selections from the prison notebooks*. New York: International Publishers.
- Harvey, David (1989). From managerialism to entrepreneurialism: The transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 71(1), 3–17.
- (2008). The right to the city. *The City Reader*, 6, 23–40.
- (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. London: Verso Books.
- Horton, Dave (2003). Green distinctions: The performance of identity among environmental activists. *The Sociological Review*, 51(2), 63–77.
- Hunt, Scott & Benford, Robert (1994). Identity talk in the peace and justice movement. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22(4), 488–517.
- (2004). Collective identity, solidarity, and commitment. In David A. Snow, Sarah A. Soule & Hanspeter Kriesi (Eds.), *The Blackwell companion to social movements* (pp. 433–457). Malden: Blackwell Publishing.
- Ibarra, Harminia & Barbulescu, Roxana (2010). Identity as narrative: Prevalence, effectiveness and consequences of narrative identity work in macro work role transitions. *Academy of Management Review*, 35(1), 135–154.
- Jenkins, Craig (1983). Resource mobilization theory and the study of social movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 527–553.
- Koehler, Bettina & Wissen, Markus (2003). Glocalizing protest: Urban conflicts and global social movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4), 942–951.
- Lalli, Marco (1992). Urban-related identity: Theory, measurement, and empirical findings. *Journal of Environmental Psychology*, 12(4), 285–303.
- Manzo, Lynne C. (2005). For better or worse: Exploring multiple dimensions of place meaning. *Journal of Environmental Psychology*, 25(1), 67–86.
- Manzo, Lynne & Perkins, Douglas (2006). Finding common ground: The importance of place Attachment to community participation and planning. *Journal of Planning Literature*, 20(4), 335–350.

- Marcuse, Peter (2009). From critical urban theory to the right to the city. *City*, 13(2–3), 185–197.
- Margalit, Talia (2013). Land, politics and high-rise planning: Ongoing development practices in Tel Aviv-Yafo. *Planning Perspectives*, 28(3), 373–397.
- Margalit, Talia & Alfasi, Nurit (2016). The undercurrents of entrepreneurial development: Impressions from a globalizing city. *Environment and Planning A*, 48(10), 1967–1987.
- Mayer, Margit (2009). The “Right to the City” in the context of shifting mottos of urban social movements. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 13(2–3), 362–374.
- Martinez, Miguel (2011). The Citizen participation of urban movements in spatial planning: A comparison between Vigo and Porto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(1), 147–171.
- Melucci, Alberto (1985). The symbolic challenge of contemporary movements. *Social Research*, 52(4), 789–816.
- (1989). *Nomads of the present: Social movements and individual needs in contemporary society*. London: Hutchinson Radius.
- Milgram, Stanley (1973). The experience of living in cities: A psychological analysis. In John Helmer & Neil Eddington (Eds.), *Urbanman: The psychology of urban survival* (pp. 1–22). New York: The Free Press.
- Mitchell, Don (2003). *The right to the city, social justice and the fight for public space*. New York: Guilford Press.
- Montgomery, Charles (2013). *Happy city: Transforming our lives through urban design*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Mouffe, Chantal (2005). The “end of politics” and the challenge of right-wing populism. In Francisco Panizza (Ed.), *Populism and the mirror of democracy* (pp. 50–71). London: Verso.
- Norris, Pippa (2011). *Democratic deficit: Critical citizens revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Polletta, Francesca (1998). “It Was Like A Fever...” Narrative and Identity in Social Protest. *Social Problems*, 45(2), 137–159.
- Polletta, Francesca & Jasper, James (2001). Collective identity and social movements. *Annual Review of Sociology*, 27, 283–305.
- Pruijt, Hans (2007). Urban movements. In George Ritzer (Ed.), *Blackwell Encyclopedia of Sociology* (pp. 5115–5119). Malden: Blackwell.
- Rancière, Jacques (2010). *Chronicles of consensual times*. London & New York: Bloomsbury Continuum Publishing.
- Rose, Nikolas (1998). *Inventing ourselves: Psychology, power and personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sennett, Richard (2012). *Together: The rituals, pleasures, and politics of cooperation*. New Haven: Yale University Press.
- Snow, David (2001). *Collective identity and expressive forms*. Center for the Study of Democracy, CSD Working Papers. Retrieved April 15, 2018.
- Snow, David & Anderson, Leon (1987). Identity work among the homeless: The verbal construction and avowal of personal identities. *American Journal of Sociology*, 92(6), 1336–1371.
- Soja, Edward (2010). *Seeking spatial justice*. London : University of Minnesota press.
- Swyngedouw, Erik (2014). *The post-political and its discontents: Spaces of depoliticization, spectres of radical politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- van Stekelenburg, Jacqueliën & Klandermans, Bert (2010). The social psychology of protest. *Current Sociology*, 61(5–6), 886–905.
- van Stekelenburg, Jacqueliën, Klandermans, Bert, & Roggeband, Conny (Eds.) (2013). *The future of social movement research: Dynamics, mechanisms and processes*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tilly, Charles (1998). Social Movements and (All Sorts of) Other Political Interactions — Local, National, and International — Including Identities, Theory and Society, 27(4) (Special issue: Interpreting historical change at the end of the twentieth century), 453–480.
- Uitermark, Justus, Nicholls, Walter, & Loopmans, Maarten (2012). Guest editorial. *Environment and Planning A*, 44, 2546–2554.
- Vidler, Anthony (2001). *Warped space: Art, architecture, and anxiety in modern Culture*. Cambridge: The MIT Press.